

Varför är det alltid något fel i en nyhet när den handlar om något jag verkligen kan?

– om kvalitetskontroll och redaktioners ansvar för att göra rätt

Nils Hanson*

Redaktioner som är så hårda mot andra som gör misstag saknar själva ett system för att minimera risken för fel.

Nu är det hög tid att ändra på det.

Vi journalister är väldigt snabba med att slå ner på andras felsteg och brister. En myndighet eller ett företag som på något sätt bryter mot gällande regelverk eller rådande etiska normer får finna sig i en hårdförgranskning. Ansvar utkrävs utan pardon.

Precis så ska det vara. Det är en grundläggande uppgift för oss. Men hur hanterar vi våra egna tillkortakommanden? Och vad gör vi för att förhindra dem?

Ett allvarligt misstag på en redaktion kan leda till obotliga skador och mänskliga tragedier. Journalistik

* Nils Hanson är journalist och var under åren 2004–2018 chef och ansvarig utgivare för Uppdrag Granskning i Sveriges Television. Han har vunnit föreningen Grävande journalisters pris Guldspaden två gånger. Han har varit gästprofessor vid JMG, Göteborgs universitet, och är hedersdoktor vid samma universitet.

kan på felaktiga grunder förstöra en persons anseende och sätta stopp för ett företags verksamhet. Utpekade människor kan helt oförskyllt utsättas för både hat och hot.

Slarvigt utförd granskande journalistik skapar allvarliga missförhållanden istället för att avslöja dem.

Vad krävs då för att minimera risken för att något sådant inträffar?

Svar: ett systematiskt arbete för att höja kvaliteten och minska riskerna. Det kallas kvalitetssäkring.

I branscher där människor kan skadas på något sätt är kvalitetssäkring självklar. Och om olyckan ändå är framme, om något händer som har påverkat säkerheten – då upprättas i regel en incidentrapport för att verksamheten ska kunna dra lärdom av det inträffade.

Men denna systematik saknas på landets redaktioner, trots vårt uppdrag att syna hur andra lever upp till kraven.

Här kan vi se tillbaka på en tradition som inte är något att yvas över när det gäller kvalitetstänk.

På redaktionerna härskar en nedärvd sed där magkänslan och inte skriftliga manualer styr arbetet. En sed som i och för sig kan grundas på stor erfarenhet och kunskap men som lämnar utrymme för godtycke.

Snabbhet och genomslag har alltid varit det som belönats, inte mödosamt gnetande med detaljer.

Inget fel i det arbetssättet om det inte vore för att det så uppenbart går ut över precisionen i journalistiken. Det är därför du ständigt hittar faktafel i artiklar som berör ett ämne som du är insatt i. Det är därför du inte känner igen dina citat i tidningen när du själv har blivit intervjuad.

Denna tradition av självtillräcklighet bäddar för slarv och slapphet. Den gör sanningen till ett högst tänjbart begrepp. Det kan röra sig om harmlösa brister, som att namn stavas fel. Men det kan också handla om rena publicistiska övergrepp, som att en namngiven person utan saklig grund pekats ut som klandervärd.

Det är lätt att förstå varför sakfel uppstår. Oftast rör det sig om en kombination av okunskap och lättja. Men hur förklara de allvarliga övergreppen?

Ofta är det fråga om tunnelseende, ett av journalistikens största problem. Medierna har inga blygsamma anspråk. Det är sanningen som presenteras. Det ges sällan förbehåll på den punkten i inslag eller artiklar. Men vad det i själva verket rör sig om är ett utsnitt ur verkligheten som kan vara mer eller mindre missvisande. Allt beroende på det urval som journalisten har gjort och graden av tunnelseende.

Reportern har tidigt klart för sig vad som krävs för att det ska bli en story värd att publicera. På vägen till publicering ges den enskilde medarbetaren stor frihet. Vilka personer ska kontaktas? Vilka frågor ska ställas? Vilka dokument behövs? Reportern avgör själv. Ju större självständighet reportern visar, desto större uppskattning bland arbetsledarna. De ifrågasätter sällan reporterns urval. Risken är uppenbar att reportern väljer bort eller tonar ner relevanta uppgifter som kan antas minska storyns genomslag. Fenomenet kallas ”*confirmation bias*” eller *ensidigt bekräftelsesökande*. Det drabbar alla i olika grad och är svårt att komma åt eftersom enbart reportern själv har full insikt i det urval som gjorts.

I den granskande journalistiken kan konsekvensen av tunnelseende bli förödande, vilket den hårt kritiserade Metoo-journalistiken gav exempel på hösten 2017. Stora redaktioner blev så förblindade att de negligerade det mest elementära:

En redaktion som är uppriktigt sanningssökande ska ifrågasätta allt och alla. Först om nödvändiga belägg grävts fram kan allvarliga anklagelser publiceras.

Här använde sig redaktionerna istället av ett slags generell bevisföring. Anonyma källor vittnade om vad en person hade gjort. De gav en samstämmig bild av ett klandervärd beteende. Enskilda exempel på rena övergrepp behövde därför, enligt redaktionerna, inte beläggas eftersom de utgör exempel på den redan belagda generella bilden. En genväg i granskandet som fick förödande konsekvenser.

De allvarliga publicistiska dikeskörningarna denna höst borde ha lett till en omfattande självrannsakan bland svenska medier. Så blev inte fallet, symptomatiskt nog. Såren fick läka i tysthet. En möjlighet att dra lärdomar på ett bredare plan försattes.

Förhoppningsvis står nu ändå följande klart: Det räcker inte att ett antal anonyma källor ger en generell bild av att en person är klandervärd för att motivera publicering av detaljrika anklagelser. Varje detalj i sig kräver belägg. Människor ska behandlas lika – även om den ena är ”case” och den andra är utpekad förövare. Det innebär att de kritiska frågorna ställs både till den som anklagar och den som är anklagad.

Men denna insikt verkar tyvärr fortfarande saknas på många redaktioner:

Det krävs ett fungerande system för kvalitetssäkring för att undvika nya dikeskörningar och bevara trovärdigheten.

Detta är dock en insikt som kommer att tvingas fram. För nu är den långa traditionen av självtillräcklighet på väg att rämna.

Den svenska medievärlden har varit befriad från kännbara sanktioner mot den som felar. Regelverket är generöst. Vi har en lag om förtal som gör det svårt att få oss fällda i domstol och som journalister i andra länder avundas oss. Visst gör det ont att bli fälld i Granskningsnämnden och Pressens opinionsnämnd. Men det är en högst tillfällig huvudvärk. Sedan är det ”business as usual”.

Fällningarna har oftast gått publiken förbi.

Den har å sin sida haft små möjligheter att på egen hand agera eller ingripa mot orättfärdiga publiceringar – fram tills nu.

För mig, som under 14 år var ansvarig för SVT:s *Uppdrag granskning*, har denna utveckling varit väldigt påtaglig.

Pressen på oss har ökat oerhört. Tack vare sociala medier har tittarna fått verktyg att granska och angripa oss. Någonstans därute finns det alltid någon som vet precis hur det ligger till och som slår ner på minsta misstag som redaktionen gör. Från sina plattformar, *Facebook*, *Instagram* eller egen sajt, blandar de sig i det redaktionella arbetet. Om inte rättelse görs omedelbart leder det till att allt fler ”*crowdcheckers*” ansluter sig och attacken ökar i styrka. Ibland går de på djupet och gräver med samma researchmetoder som vi för att belägga att vi har fel.

Finns det substans i kritiken sprids den snabbt till de traditionella medierna, som gärna vill smälla Uppdrag granskning på fingrarna.

Samtidigt har även makthavarna sett möjligheterna att utnyttja de nya publicistiska verktygen.

Myndigheter och företag producerar egna filmer som visas på *Youtube* eller på egen sajt för att ge en motbild. Vid ansvarsutkrävande intervjuer möts vi ofta av ett annat inhyrt TV-team som är på plats för att sätta press på oss. Vi kan inte vara säkra på att få publicera intervjun först. Vi räknar alltid med att våra telefonsamtal och mail till den granskade kan komma att publiceras online i syfte att försöka misskreditera oss.

Allt regisserat av PR-konsulter som kopplas in för att ”skademinimera”.

Kort sagt: varje granskning måste tåla en granskning.

Den växande misstron och det ökade motståndet har fört det goda med sig att vår journalistik utvecklas. Det leder till krav på ännu större precision, ännu mer rättvisa och ännu större öppenhet i granskningarna.

Därför ökar också behovet av ett fungerande system för kvalitetssäkring.

Hur ska då ett sådant se ut? Det handlar om att på ett systematiskt sätt säkra att fakta är rätt och relevanta, att anklagelser och slutsatser är väl underbyggda och att den kritiserade parten har fått framföra sina bästa argument.

Många medieföretag har policys där ramarna för verksamheten beskrivs med ledord som ”kvalitet” och ” trovärdighet”. Som verktyg för kvalitetssäkring räcker det inte. För att omsätta de stolta ambitionerna till praktisk verklighet krävs en enkel och tydlig manual.

Allt fler nyhets- och samhällsredaktioner, både svenska och utländska, tar intryck av metoden som Uppdrag granskning har utvecklat sedan 2004.

Den består av manualer för tre kontrollstationer:

Startmöte – här prövas hypoteser med hjälp av en ”djävulens advokat” med uppgift att vara totalt ifrågasättande.

Mittmöte – här diskuteras de belägg och den helhetsbild som tagits fram för att säkerställa att den granskade behandlas rättvis.

”Line by line” – här synas manus rad för rad för att säkra att alla uppgifter kan styrkas med dokument och att det finns grund för redaktionens slutsatser.

Stor vikt läggs vid hanteringen av den som granskas. Kontakt ska tas så tidigt som möjligt. Den ansvariga ska inte bara få ta del av kritiken utan även av relevanta delar av manus före publicering. För redaktionen innebär det en värdefull sista faktagranskning – för den granskade ytterligare en möjlighet att komma till tals.

För en nyhetsredaktion som sedan urminnes tider styrts av ”magkänsla” kan metoden tyckas vara väl byråkratisk. Men tiden är förbi då slarvig journalistik kan passera obemärkt.

Allt fler medieföretag, stora som små, har insett den kommersiella kraften i grävande journalistik. Det ger exklusiv och spännande journalistik som publiken är beredd att betala för. Men det ställer också krav på metoder för att minimera risken för fel.

De som betalar för journalistiken kommer inte att acceptera något annat. Därför är kvalitetssäkring en fråga om överlevnad.